

ברכה על שוקולד

הראל סולימן

ראשי פרקים:

- א. ייצור השוקולד
- ב. סוגיית תמרים מרוסקים
- ג. דברים שדרכן בכך
- ד. ברכת השוקולד
- ה. אפשרות ראשונה – לימוד מסוכר
- ו. אפשרות שניה – תערובת
- ז. סיכום

א. ייצור השוקולד

בתהליך הפקת השוקולד בפרי הקקאו ישנם מספר שלבים. לאחר הקטיף, מוציאים את הפולים מתוך התרמיל, מניחים אותם בשמש לתסיסה, ולאחר מכן קולים וטוחנים אותם - והתוצאה היא נוזל סמיך. את הנוזל, המכונה "ליקר קקאו", מפרידים לשני חלקים - חמאת קקאו, שהיא השומן שבעצם היה בפולים, ואבקת קקאו.

השוקולדים היום מכילים חמאת קקאו, עיסת קקאו (שבאה מאבקה) ועוד רכיבים אחרים כגון סוכר, ונילון, חלב, לציטין, לפתית ועוד. אחוזי הקקאו במוצרי השוקולד כתובים ברכיבים ונקראים בשם כולל "מוצקי קקאו":

שוקולד לבן עלית, המכיל רק חמאת קקאו - 28% מינימום.

שוקולד חלב עלית - 30% מינימום.

שוקולד מריר עלית - 50% מינימום.

ויש שוקולדים שמגיעים עד 90% מוצקי קקאו.

כשאנו באים לדון בברכה על השוקולד אנו צריכים לשאול כמה שאלות יסודיות: מה דין פרי לאחר שנמעך ואיבד צורתו? האם דין זה יהיה שונה בפרי שתמיד דרך אכילתו כך? מה יהיה דין תערובת של פרי זה עם שאר דברים? האם הכמות משנה? האם מנהג העולם לברך ברכה מסוימת משנה?

ב. סוגיית תמרים מרוסקים

הגמרא בברכות (לח.) דנה לגבי שינוי בגוף הפרי האם משנה את הברכה ומסיקה למעשה:

"והלכתא: תמרי ועבדינהו טרימא - מברכין עלוייהו בורא פרי העץ. מאי טעמא - במלתייהו קיימי כדמעיקרא."

כלומר- תמרים מעוכים שנעשה מהן "טרימא" - ברכתם בורא פרי העץ. בפירוש טרימא נחלקו הראשונים:

רש"י: "ושם טרימא - כל דבר הכתוש קצת ואינו מרוסק."

בדברי רש"י מדייק התרומת הדשן (כט) כך:

"משמע, דאי הוה מרוסקין הרבה מברכינן עליהן שהכל נהיה בדברו... ואף על פי שאין אלו החילוקים ברורים לי, מ"מ לא יעשו אלא ספק בדבר, ופסקו רבוותא דכל היכא דאיכא ספיקא בברכה ראשונה, מברך שהנ"ב, שעל הכל שאמר שהכל נהיה בדברו יצא."

כלומר, לפי רש"י הגמרא דיברה על מקרה בו התמרים לא מרוסקים לגמרי, אבל אם התמרים ירוסקו לגמרי, אלו כבר לא תמרים אלא משהו חדש ונברך עליהן שהכל נהיה בדברו. תרומת הדשן אמר שחילוקים אלו לא ברורים לו, אבל מספק פסק כרש"י לברך שהכל.

לעומתם, הרמב"ם הבין אחרת את הגמרא (ברכות ה, ד):

"תמרים שמעכן ביד והוציא גרעינין שלהן **ועשאן כמו עיסה** מברך עליהן תחלה בורא פרי העץ ולבסוף ברכה אחת מעין שלש."

להבנת הרמב"ם הגמרא דיברה אף על עיסת תמרים! כלומר, התמרים הם תמרים גם לאחר הריסוק הגמור. למעשה מצטט השו"ע (רב, ז) את הרמב"ם:

"תמרים שמיעכן ביד ועשה מהם עיסה והוציא מהם גרעיניהם, אפילו הכי לא נשתנית ברכתן ומברך עליהם: בורא פרי העץ ולבסוף ברכה מעין שלש."

אבל הרמ"א פוסק כתרומת הדשן:

"הגה: ולפי זה ה"ה בלטווערן הנקרא פוידל"א מברכין עליהם: בפה"ע; ויש אומרים לברך עליהם שהכל (ת"ה סי' כ"ט וב"י בשם הטור), וטוב לחוש לכתחלה לברך שהכל אבל אם בירך בפה"ע יצא, כי כן נראה עיקר."

הרמ"א אומר לברך שהכל אבל לא מעיקר הדין, אלא מספק. ולכן אם בירך עץ - יצא "כי כן נראה עיקר".

ג. דברים שדרכן בכך

האם מחלוקת זו תקפה גם בפירות שדרכם בכך? שלא אוכלים אותם ללא ריסוק?

על המילה "יצא" ברמ"א כותב המשנה ברורה כך (ס"ק מד):

"יצא - ואם רוב דרך אכילת אותן פירות הוא ע"י ריסוק, אף לכתחלה מברך ברכתו הראויה בין לענין פה"ע או פרי האדמה."

מקור דין זה שהמשנה ברורה מביא, שפרי שדרך אכילתו היא ע"י ריסוק לא משתנית ברכתו בכך, הוא בשו"ע (רג, ז):

"בשמים שחוקים ומעורבים עם סוקר, הבשמים עיקר ומברך עליהם כדין ברכת אותם בשמים."

אם נסכם בינתיים, יוצא לנו שעל פירות שלא אוכלים בדרך טבעית אלא ע"י ריסוק מברכים עליהם ברכתם הראויה לכולי עלמא, ועל פירות שרגילים לאכלם ללא ריסוק, אם מרסקם מחלוקת שו"ע רמ"א מה לברך למעשה.¹¹⁰

ד. ברכת השוקולד

לכאורה לפי פשטות הסוגיה נוכל לומר שקקאו הוא פרי שדרכו להאכל ע"י ריסוק ולכן הברכה על מוצריו תהיה בורא פרי העץ לכולי עלמא. אבל, בבואנו לדברי הפוסקים האחרונים אנו רואים שרובם ככולם פסקו לברך שהכול, והדבר צריך ביאור.

ההתייחסות המובאת בנושאי כליו של השולחן ערוך היא של השערי תשובה (רב, ס"ק יט):

"על שעקלאדי כתב בדברי יוסף סי' י"ד לברך שהכל וכן עמא דבר וע' בשו"ת שמש צדקה סוף סי' ב'":

מעיון בדברי יוסף רואים בהדיא שמדבר על משקה השוקו ולא על אכילת שוקולד. סוף דבריו שם אומר משפט שנתייחס אליו בהמשך:

"ומה גם דהכי נהוג עלמא פוק חזי מאי עמא דבר קי"ל בכל הלכה שהיא רופפת"

ובשו"ת שמש צדקה דן בברכה אחרונה על קפה. בסוף דבריו אומר: "וגדול כוח המנהג" ואולי לזה שערי תשובה התכוון, רק שאצל השמש צדקה המנהג מחזק את סברתו, ולא כמו במקרה שלנו שהמנהג הפוך מהסברה.

ה. אפשרות ראשונה - לימוד מסוכר

אפשר ללמוד לגבי ברכת השוקולד מדין ברכה על סוכר, שלגביה מצינו מחלוקת בראשונים לגבי הברכה, דעות לברך "עץ", דעות לברך "אדמה" והרמב"ם (ברכות ח, ה), פוסק לברך "שהכל":

"הקנים המתוקים שסוחטין אותן ומבשלין מימיהן עד שיקפא וידמה למלח... ואני אומר שאין זה פרי ואין מברכין עליו אלא שהכל, שלא יהיה דבש אלו הקנים שנשתנה על ידי אור גדול מדבש תמרים שלא נשתנה על ידי האור ומברכין עליו שהכל".

הביה"ל מסביר את דברי הרמב"ם (רב, טו, ד"ה על הסוקא"ר):

"וס"ל להרמב"ם דלא תקנו ע"ז ברכת הפרי שממנה יצא כיון שאין ניכר כלל לעין אדם שמפרי או מירק פלוני יצא דבר זה שהרי הוא עכשיו כחתיכת מלח ואין לברך בכגון זה אלא שהכל.111"

¹¹⁰ לכאורה לפי זה ספרדים צריכים לברך "העץ" על ריבות, אך למעשה נחלקו פוסקי זמנינו הספרדים: הבא"ח פוסק כרמ"א; נהר שלום ובעקבותיו הרב אבא שאול מדייקים "תמרים שמיעכן ביד", אבל אם מיעכן בכלי, יברך שהכול; הרב עובדיה אכן הולך עם פסק השו"ע הפשוט לברך עץ.

¹¹¹ לפי זה קצת קשה מלשון הרמב"ם על טרימא, שכתב "ועשאן כמין עיסה" ומשמע מדבריו שלמרות שאין ניכר ממה זה עשוי אעפ"כ יברך ברכתו הראויה.

כלומר, אם האדם האוכל לא מזהה מאיזה פרי או מאיזה ירק יצא דבר זה - יוצא לשיטת הרמב"ם שייברך שהכל ולא ברכתו הראויה. אולי נוכל לומר לפי זה לנידון שלנו, שאין האדם רואה את הקקאו בעיניו - יברך שהכל.

ואכן- כך מסביר הפסקי תשובות (רב, הערה 78) את הברכה על שוקולד:

"והסיבה שהתחשבו במנהג עמא דבר, כנראה הוא עפ"י דברי הרמב"ם (פ"ח מהל' ברכות) המובאים בביה"ל סעי' ט"ו (ד"ה על הסוקאר) לענין ברכת הסוכר... וכשראו גדולי הדורות שאינשי דעלמא מברכין שהכל הוה להו כהוכחה ברורה שאין ניכר לעין כלל שמירק או פרי כלשהו יצא דבר זה, לכן סמכו ידיהם לברך כך."

כלומר, הסיבה שבגללה התחשבו במנהג העולם היא מכוח סברת הביה"ל בדברי הרמב"ם, שאם לא יודעים ממה זה עשוי - יברכו שהכול. קשה על זה, שכל אדם יודע ממה עשוי השוקולד, ואנחנו יודעים שלגבי פירה תפוחי אדמה פוסקים לברך "אדמה" מטעם זה.

1. אפשרות שניה- תערובת

רש"ז אורבך (מנחת שלמה א, צא) מביא את המקורות שהבאנו לעיל ומדגיש שהפליאה היא בעיקר כלפי הספרדים שהולכים לפי פסק השו"ע לגבי טרימא.

"וחשבתי לומר דכיון שהקקאו עצמו אינו נאכל כלל כמו שהוא לא חי ולא מבושל ועומד כרגיל להתערב עם דברים אחרים באופן שהוא רק מיעוט, ולכן אפשר דאפי' בכה"ג שאינו מיעוט אבל כיון שאינו ראוי לאכילה אלא ע"י תיקון ותערובת עם דברים אחרים אפשר דאין זה כ"כ חשוב ואף שדרך אכילתו תמיד ע"י ריסוק אפי"ה מברכין ע"ז שהכל..."

אך עדיין תמוה שהרי מבואר שגם על אינגבע"ר (קנמון) שחוקים שאוכלים עם צוקער מברכים בפה"ע כמו"ש הט"ז וכן הוא במשנ"ב (רב ס"ק מד) אף על גב שגם אינגבע"ר אינו נאכל כלל אלא ע"י שחיקה ונטפל לדברים אחרים ממש כמו קקאו ולכן צע"ג.

ועכ"פ אותם שמערבים קקאו עם סוכר יחד ואוכלין נראה שאם הרוב הוא קקאו צריכים ודאי לברך בפה"ע שהרי לא נהפך לדבר אחר ודומה ממש לאינגבע"ר וכדומה."

כלומר, אפשר לתרץ שהקקאו לא ניתן לאכילה בפני עצמו אלא על ידי תערובת וזה הופך אותו ללא כל כך חשוב, אך נשאר בצריך עיון גדול מפני הקושיה מסימן ר"ג מדין בשמים.

הרב משה שטרנבוך (תשובות והנהגות א, קפז) דן גם הוא בשוקולד ומביא טעמים אחרים לברכת שהכל:

"רצינו כאן לסדר עשיית שוקולדה עם הכשר, וביררנו התערובות שנותן ועירבו שם כט"ו מיני תבלין וכדומה.

לכן כפי הנראה בשאקאלדע אוכלים רק בשביל הטעם הטוב דוקא, וצורת פרי הקקאו משתנית לגמרי על ידי התערובות שנותן טעם וחשוב ולא בטל, ואף אם רובו פרי מעץ, בשוקלדע חשוב יותר התערובות שמטעים ומשנה צורה וטעם..."

אך שוקלדה למשנ"ת עיקרו רק כתבלין להנאת הטעם וטעם התבלין עיקר וכמו שביררנו בזה, ואין דומה לאינגבע"ר שהסוכר אינו העיקר ולכן מברך בפה"ע, ולכן מנהג העולם לברך שהכל על שוקלאדה שפיר יש על מה לסמוך וכנתבאר."

הרמ"ש מחדש שמכיוון שעיקר הסיבה שבגלל אוכלים שוקולד היא הטעם הטוב ולא פרי הקקאו, ולכן יוצא שהקקאו טפל לשאר התערובת שהיא העיקר! כלומר, החילוק בין בשמים שחוקים בסוכר לשוקולד הוא ששם הבשמים עיקר והסוכר טפל, ואילו כאן התערובת של הסוכר עם שאר הדברים והחומרים היא העיקר ולא הקקאו.

כפי שנתבאר בפתיחה, יש רמות שונות של אחוזי קקאו בשוקולד, ומה שכתב מתאים לשוקולד חלב ולשוקולד וניל שבהם אחוזי מוצקי הקקאו אינם גבוהים. אך מה יפסוק בשוקולד בעל אחוזי קקאו גבוהים? על זה באים המשך דבריו:

"ומיהו אם אוכל שאקאלדע המיוחד רק לעצירות ולא בשביל הטעם, ולא מעורב בו הרבה דברים המטעימים, נראה שראוי לברך בורא פרי העץ, שהמברך שהכל על דבר שנתייחד לו ברכה בפ"ע הלוא הוא בור אף שיוצאין בו בדיעבד".

אם לא אוכל בשביל ליהנות וגם אין אחוזי תערובת גבוהים - יברך עץ לכאורה!

"אבל כמדומני שנהגו לברך תמיד שהכל דוקא, שעל מה שאוכל לרפואה כשאינו נהנה אינו מברך וכמבואר בשו"ע (רד, ח), ועל הטעם שמברך עיקרו התבלין מהתערובת ושפיר ראוי לברך שהכל אבל ד"ז צ"ב, ועיין ברמ"א (ס"ס רי"ב) שאם אוכל טפל לפני העיקר, אף שברכתו בורא פרי העץ, אינו מברך אלא שהכל, שלא חשוב שאינו אלא טפל, וגם כאן השוקולדה לא חשוב כ"כ ואוכלים רק בשביל הטעם הטוב דתבלין שמערבין, ולכן בלא חשוב שפיר ברכתו שהכל".

ממה נפשך, אם אוכל בשביל רפואה ולא נהנה - מברך שהכל. ואם מברך על הטעם - הטעם בא מהתערובת ויברך שהכל.

אבל מה יהיה באדם שקונה דווקא שוקולד שמכיל 90% מוצקי קקאו בשביל הטעם המיוחד ולא רוצה את התערובת של שוקולד רגיל? על זה שאלתי את מו"ר הרב אריאל שאמר שבאמת מצד הדין היה ראוי לברך בורא פרי העץ, אבל למעשה הורה לברך שהכול מפני מנהג העולם. באמת ניתן לראות מהרב אורבך, שלמעשה הורה לברך שהכול על שוקולד למרות שנשאר בצע"ג, מהרב שטרנבוך ("כמדומני שנהגו לברך תמיד שהכל"), מהפסקי תשובות ומעוד פוסקים שנדחקו כדי ליישב מנהג העולם לברך שהכל.

ז. סיכום

ראינו שלכאורה מפשטות הסוגיה עולה שיש לברך 'העץ' על שוקולד משום שכך אוכלים את הקקאו, ואנשים יודעים ששוקולד בא מקקאו. אך ראינו שמנהג העולם, והפוסקים בעקבותיו, לברך שהכול וזאת מכמה טעמים:

1. לא ניכר לעין.
 2. הקקאו בטל בכמויות לתערובת הגדולה.
 3. טעם הקקאו אינו עיקר אלא טעם התערובת.
- ניתן ללמוד מכאן על שינוי פסיקת ההלכה בהלכות ברכות בעקבות מנהג העולם, ואולי על כעין זה אפשר לומר "הנח להם לישראל, אם אינם נביאים הם, בני נביאים הם".

